

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА
ПО ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ НА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО

СВЕТОСЛАВ ДИМИТРОВ НАУМОВ

ФИЛОСОФСКО-ЮРИДИЧЕСКИЯТ ДИСКУРС
НА СПРАВЕДЛИВОСТТА В ПРАВОТО

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 3.6. Право
(Теория на държавата и правото. Политически и правни учения)

НАУЧЕН КОНСУЛТАНТ:

Проф. д-р Янаки Стоилов

СОФИЯ, 2019 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на Катедрата по теория и история на държавата и правото при Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на 12.03.2019 г.

Дисертантът е зачислен като докторант на самостоятелна подготовка по научната специалност „Теория на държавата и правото. Политически и правни учения“ със Заповед на Ректора, считано от 01.06.2016 г.

Публичната защита ще се състои на2019 г. в СУ „Св. Климент Охридски“ Ректорат, пред научно жури, назначено със Заповед на Ректора на СУ № ВО-164/21.03.2019, в състав:

Вътрешни членове:

Проф.д-р Тенчо Колев Дундов

Проф.д-р Янаки Боянов Стоилов

Резервен член: Проф.д-р Даниеил Василев Вълчев

Външни членове:

Проф.д-р Димитър Радев Радев, УНСС

Проф.д-р Георги Иванов Бойчев

Доц. д-р Манол Василев Станин, ЮЗУ

Резервен член: Доц.д-р Бойка Ивайлова Чернева, ВТУ

Дисертационният труд и материалите по защитата са на разположение в СУ „Св. Кл. Охридски“, Юридически факултет, (София, бул. „Цар Освободител“ № 15) и на интернет страницата на СУ „Св. Кл. Охридски“, Юридически факултет.

I. **Обща характеристика на дисертационния труд**

1. **Актуалност на изследването**

Настоящият труд е опит да бъдат представени и систематизирани както еволюционните характеристики на философско-юридическия дискурс на справедливостта в правото, така също и значението ѝ за неговата валидност и легитимност, отразени в правосъзнанието и на законотателя, и на адресатите на правните норми, и на институциите, прилагащи правото.

Дисертационният труд има предвид философско-юридическия дискурс на справедливостта в правото като мащабен и разнорасположен научен диалог, който съдържа позовавания и пресечни точки, но и спорове относно справедливостта в правото, като по този начин очертава своето по-конкретно съдържание, въз основа на приемственост и дискусии¹.

Темата за релацията между *ius* и *iustum* е сред онези особено актуални за правната теория и практика въпроси, който перманентно присъства в съчиненията и анализите, посветени на тази връзка.

Справедливостта най-общо може да се разглежда като мяра за начина, по който се определят правата и задълженията на участниците в обществените отношения и за степента, в която те

¹ Понятието „дискурс“ е латинско по произход и идва от думата *discursus*, която означава бягане на мисълта напред-назад и най-често обозначава „дискусия или дебати“. В английския език понятието е достигнало като *discourse* със следните значения: словесна обмяна, разговор; общуване; проповед; умозаключение и др. На български понятието е възприето от английския и с него се означава следното: слово; словесен израз на мисълта; дебат; способност за разбиране. Вж. напр. Compact Oxford Dictionary, Thesaurus and Wordpower Guide. New York.: Oxford University Press, 2001.

съответстват на потребностите на личността както в разменните, делителните и други отношения, в разпределението на права, отговорности и блага, така и в отношенията на възмездие. Именно в правото тя получава конкретно измерим израз и в този смисъл правото е средство за нормативно институционализиране на справедливостта.

От гледна точка обаче на идеята, че справедливостта е моралният императив на правото, то като справедливо може да се определи правото, което отразява в себе си принципите на нравствеността. Степента на справедливост на правото е обусловена още от това на кои интереси то е средство за защита, доколко и с какви средства защитава съответните интереси. Формите, видовете и степените на правна принуда също подлежат на оценка от гледна точка на справедливостта.

В единия случай правото защитава справедливите интереси на изправната страна в правното отношение. В другия случай, то трябва да предвижда правни последици, съответстващи по вид и размер на вида правонарушение. Доколкото правото е предназначено преди всичко да регулира фактическите обществени отношения, които отразява в себе си, то е най-вече мяра на справедливост в разпределителните отношения. В същото време правото се проявява като мяра на справедливост и в отношението на възмездие, доколкото е призвано да гарантира с наказателни средства и **легитимна** правна принуда, сигурността на личността и на редица други блага.

В този смисъл самата идея за дефиниране на характеристиките на справедливостта и несправедливостта и за възможните модели за нейното преодоляване безспорно е свързана с общата концепция за правата на човека и за проектирането ѝ най-напред

в универсалните международни актове и в основния закон (конституцията) и след това – до очертаването на правните характеристики на цялостната правна политика както на национално, така и на общоевропейско и международно ниво.

Различните форми на разпределителна и уравниелна справедливост са обект на изследване и на практическа стратегия не само на правото. Многообразието от проблеми за справедливостта и за нейния антипод – несправедливостта, определя и различни изследователски подходи. По нов начин се поставя и проблемът за ролевите функции на представителите на постановяващите несправедливи решения лица (на законодателно и на правоприложно ниво), доколкото конфликтът между тези функции ражда **явлението несправедливост** в правото.

Тези именно параметри на релацията между *ius* и *iustum* определят **актуалността на изследването** и значението му както от философскоправна, така и от теоретико-приложна гледна точка.

Все още проблемът за справедливостта като съдържателен елемент на правосъзнанието е недостатъчно изследван, а това води до недостиг както на институционални, така и на общотеоретични изводи и въвеждане на добри практики, свързани с реализацията на правото като основен нормативен регулатор. Поставянето в дисертацията на акцент върху справедливостта като коректив в реализацията на правото и очертаването на основните оси на дебата, позволява да се прогнозира и бъдещите опорни точки на съвременния правнофилософски дискурс на релацията между справедливостта и правото.

2. Цел, предмет и задачи на изследването

Основна цел на настоящия дисертационен труд е да разгледа по-задълбочено проблема за справедливостта в правото, но не от чисто философска и не от чисто юридическа гледна точка, а в неговия философско-юридически дискурс. Успоредно с това, тук целеполагането съдържа и опит за обосновка на собствена позиция, която на настоящия етап не може да бъде безспорна, освен като заявка и податък за по-нататъшно научно развитие в бъдеще.

Предмет на изследването е не само еволюцията на философско-юридическия дискурс на справедливостта в правото, но и значението ѝ за неговата валидност и легитимност, а също и позиционирането ѝ като основополагащ принцип и съдържателен елемент на правното съзнание и спецификата ѝ на морален коректив както при създаването, така и при прилагането на позитивното право.

Поставената в дисертационния труд цел определя и основните задачи.

Първата задача е да се разгледа в дълбочина еволюционната свързаност между идеите на Аристотел като основоположник на европейската традиция относно справедливостта и правото и съвременните измерения на теорията на справедливостта в нейния философско-юридически аспект.

Втората задача е да се направи анализ на релацията между правото и справедливостта в контекста на дискурса относно етичния конструкт на Кант.

Третата задача е да се разкрият и анализират същностните характеристики на справедливостта като ценностна категория, иманентно присъща на правото.

Четвъртата задача е да се разкрие спецификата на справедливостта като съдържателен елемент на правното съзнание.

Петата задача е да се обоснове необходимостта от надграждане на теоретичните постулати относно релацията между правото и справедливостта и техния конкретно-приложен аспект в модерната държава, както в законодателен, така и в правоприложен аспект.

Доколкото това изследване няма амбиция да обхване изцяло еволюцията на възгледите за справедливостта в правото, то се съсредоточава върху западната традиция относно тази релация. В определянето на понятието *западна традиция* се придържам към разбирането на Д. Вълчев, че това са интелектуални културни натрупвания от Античността и преминаващи като приемственост в Християнското средновековие, а оттам през Ренесанса и религиозното препозициониране стигат до големите буржоазни революции и до модерните представи за човека и света, припомняйки ни и за възгледите на Бертран Ръсел, на Джон Кели, и на мнозина англоезични и френскоезични изследователи в сферата на философията и на теорията на правото. Въз основа на всичко това е и **подборът на авторите**, чиито изследвания са в сърцевината на настоящия философско-юридически дискурс на справедливостта в правото.

3. Методи на изследването

Справедливостта като ценностна категория и в същото време специфично социално явление, което се корени в цялостната диаспора на обществото, не може напълно и в цялост да бъде изследвана, ако към нея не се прилага по-широк концептуален инструментариум.

Разнообразието от възгледи за справедливостта налага още повече да се обърне внимание на подхода към нейното изследване. Както всяко друго явление, така и правното може да се изучава от различни гледни точки². В методологичен и познавателен план, подходът задълбочава правната теория до философия на правото и я доближава до аксиологията и нормативната етика, обособявайки самата философия на правото като собствена методология³.

В настоящата дисертация методологията се основава върху няколко изходни позиции.

Без съмнение, приоритет при разработването на проблема за релацията между *ius* (правото) и *iustum* (справедливостта) следва да има нормативният подход.

В същото време, обаче, разнообразието от проявни форми на несправедливо право е толкова голямо и многолико, че нито една от съществуващите изходни позиции не би могла да изчерпи възможните признаци на неравенство (дискриминация), т.е. несправедливост или тяхното развитие в бъдеще. Така например, Сартори, анализирайки тази релация, посочва, че в римската традиция *ius* (латинската дума за закон) неразделно е свързана през вековете с *iustum* (това, което е справедливо). Въвеждайки понятието *критерий за справедливост*, той разширява изследователския подход и не го свежда единствено до формално-юридичес-

² Ганев, В. Курс по Обща теория на правото. Увод. Методология на правото. С.: Юриспрес, УИ „Св. Кл. Охридски“, 2003, с. 43. Според Г. Бойчев подходите определят предмета на познание, който се изследва чрез поредица от методи. Той обосновава тезата, че около един основен подход (за такъв по отношение на правото определя институционалният) се групират хармонично няколко други. Бойчев, Г. Методология на юриспруденцията. Учебен курс. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010, с. 27, с. 38.

³ Вж. Стоилов, Я. Правните принципи. Теория и приложение. С.: Сиби, 2018, с. 220.

ките характеристики на справедливостта и правото. Проследявайки еволюцията в релацията *ius – iustum* (право-справедливост) той достига до извода, че в съвременната държава на практика съществуват многобройни конституционни способности, за да създадат условията за законодателен процес, при който правото (*ius*) ще остане свързано с принципа на справедливостта (*ium*), за да бъде самият закон справедлив.

В този смисъл разглеждането на връзката между справедливостта и правото в контекста и на теорията, и на философията на правото, е възможно **най-приложимата и конкретно насочена концептуална схема**, позволяваща на базата на общите теоретични постановки на явлението да се изведат специфичните негови характеристики, които са и индикатори за способността на обществото да ги преодолее и да не позволи превръщането на негативните тенденции, свързани с елиминиране на принципа на **справедливостта** в перманентна характеристика на същото това общество.

Възприетата изходна постановка, независимо от конкретния подход, дава възможност за комплексна оценка на явлението чрез съчетаване на правнотеоретичния и философскоправния анализ да се достигне до максимална дълбочина.

В търсенето на изходна и методологически приложима към изследвания проблем схема, не бива да се пренебрегват достиженията на поколения теоретици и анализатори на връзката *право – равенство – справедливост*, тъй като в еволюционен план всяка една от концепциите дава своя принос в развитието на идеята за онзи обществен договор, който макар и несвършен юридически, удовлетворява моралните ценности на човешкия род и запазва съществуването му дори и в сложни и изпълнени

с деструктивност и дезорганизираност периоди в неговото развитие. Приемам и натрупания опит на Г. Бойчев да дефинира институционализма, без да вземам отношение по въпроса дали това е метод или подход. На свой ред посочвам, че сложният характер на дискурса въобще може да се онагледя чрез целенасочени оси на разсъждения, които се допълват, оспорват се и се преплитат, без оглед на хронологична класификация, а с оглед на логиката на съдържанието по съответен проблем. Например, такава ос е съотношението между европейския и американския конституционализъм и тяхното взаимно преплитане в контекста на теорията за разделението на властите, предоставяща на съдебната власт сравнително широки граници за вътрешно убеждение в условията на дискреция и справедлив процес; друг пример: дихотомията *справедливост-валидност на правото* в класическия юридически позитивизъм и философскоюридическата им интерпретация; особено характерен пример са съвместимите, но и противоречиви оси на разсъждение относно справедливостта в естественото или в позитивното право и т. н. Собствената ми целесъобразност е насочена не към изтъкване на спора и противоречието между тези оси, а към тяхното взаимно съвместяване, допълване, обогатяване и приемственост в тяхното бъдещо развитие.

Всяка от посочените по-горе две основни концепции за релацията между правото и справедливостта (естественоправната и позитивноправната) има стабилни аргументи в своя защита, поради което едва ли някога ще възтържествува приемливо за всички техни представители определение на този сложен ценностен феномен, какъвто е правото. Тезата ми тук е, че това не е и необходимо. Без да се изпада в неопозитивистка релативност, може да се твърди, че с оглед на историческите подходи и задачи

е възможно в различните условия да се подчертава една или друга страна на правото, да се обявява тя за водеща, като не се подценява (поне за европейската континентална и за англо-американска традиции) тясната връзка между обективно необходимата **мяра на свобода (справедливост) и позитивно уредената от държавата мяра на свобода**.

4. Структура на дисертационния труд

Работата е структурирана в Увод, три глави, заключение и библиография.

Глава първа съдържа изходни постановки и формира база за разглеждане на справедливостта в контекста на релацията между правото (*ius*) и справедливостта (*iustum*). Анализира се функционалната връзка между правото и нравствеността, като се извежда тезата, че справедливостта е нравствен императив на правото.

Глава втора разглежда справедливостта като съдържателен елемент на правосъзнанието. Направен е паралел между класическата теория на правото от края на XIX в. относно **правното чувство** и съвременни схващания за правното съзнание, където справедливостта заема съществено място. Философско-юридическият дискурс на справедливостта в правото е представен чрез поставяне на основен акцент върху **аксеологичната** характеристика на правото. Субстанционалната ценност на правото е разгледана в зависимостта ѝ от това, доколко това право защитава общочовешките ценности, доколко то наистина е най-значимият социален нормативен регулатор, чрез който се реализира справедливостта.

Глава трета представя философско-юридическия дискурс на справедливостта в реализацията на правото. Специално внимание е отделено на дискреционната власт като същностна характеристика на съвременния правораздавателен процес. Релацията между *ius* и *iustum* тук се търси както в лоното на конституционализма като теория, възникнала от бурното развитие на правнофилософска мисъл в края на XVIII и началото на XIX век, когато се появяват първите писани конституции, така също и в конкретните параметри на съвременния законодателен процес, определящ рамката на цялостното законодателство, както и на неговото прилагане.

Заклучението се основава на фундаментални постановки от проф. Ц. Торбов относно философията на правото, като чрез представянето на обобщена панорама на съществени моменти от съдържанието, са направени научни обобщения и изводи.

II. Научна новост и приноси моменти

Дисертационният труд е посветен на едно по-широко схващане за философско-юридическия дискурс на справедливостта в правото. Така иновативността му може да се представи като съчетаване на нормативния с правнофилософския анализ, което по същество е интегрален подход към предмета на изследването и съдържа като изходна позиция съвместяване на теория и практика и може да послужи за основа на по-нататъшни интерпретативни модели на релацията между правото и справедливостта в съвременното общество, където се преплитат и оспорват традициите и перспективите на модерния свят.

С приносен характер са частите от дисертационния труд, в които е направен анализ на еволюцията на философско-юридическия дискурс относно релацията между справедливостта и правото, като в основата му е залегнал енциклопедизмът на Аристотел, а също и нравственият конструкт на Кант.

Направен е успешен опит за паралел между концепцията за естественото право и съвременния правен позитивизъм, що се отнася до мястото, което заема в техните теоретични конструкции проблемът за връзката между *ius* и *iustum*.

Отдадено е дължимото на основоположниците на българската школа в теорията и философията на правото с акцент върху приемствеността между нея и западноевропейската традиция, което само по себе си има приносен характер.

Подчертано приносен характер има Глава втора, посветена на справедливостта като съдържателен елемент на правосъзнанието. Аксиологичната характеристика на правото е изведена като съчетание между правнофилософския анализ и съвременните законодателни решения както на национално ниво, така и с оглед на правото на ЕС. Обоснована е тезата, че без изследването на правосъзнанието, в което са отразени ценностни явления като справедливост, цел, свобода, истина, нравственост, интереси и др., не е възможно в съвременното общество да се очертае онази специфична и значима роля на правото, която го издига до нивото не само на нормативен регулатор, но и способства за запазване на мира, избягване на конфликтите и укрепване устоите на гражданското общество.

Аргументирано е защитена идеята за справедливостта като морален коректив на правото както при неговото създаване, така и при прилагането му.

Справедливостта е разгледана и като основополагащ принцип на правовата държава, и като коректив на законодателството, а що се отнася до прилагането на правото – като коректив при гарантирането на правото на справедлив съдебен процес, както и при осъществяването на дискрецията в практиката на съдебната власт.

С приносен характер е проследената и логически доказана теза за взаимната връзка между справедливостта, легитимността и валидността на правото и на правния ред.

Новост и принос се съдържа в проследяването и систематизирането на практиката на Конституционния съд на Р България и на Европейския съд по правата на човека, доколкото имат отношение към релацията *право-справедливост*. Убедително е защитена тезата, че осигуряването на справедлив съдебен процес е гарантирано не само чрез неговото институционализиране в националното право и в правото на ЕС, но то се конкретизира в дискреционната власт на съдията, където справедливостта е най-висшият ценностен критерий за избор при нейното реализиране.

III. Кратко изложение на дисертационния труд

ГЛАВА ПЪРВА

Справедливостта

като нравствен императив на правото

В тази глава въз основа на изходни постановки и еволюционна характеристика на дискурса относно релацията между право и справедливост се обръща особено внимание на възгледите

на Аристотел и въобще на древногръцката идея за справедливост. Що се отнася до Платон, неговият вътрешен диалог влиза в спор със самия себе си, което може да бъде предмет на бъдещо цялостно изследване.

Нова парадигма на релацията между право и справедливост търся и откривам не чрез формална хронология, а чрез рационално присъствие на класическата традиция в съвременността, в противовес на крайния модерен либерализъм.

Във връзка с това на първо място е значим Кантовият етичен конструкт, който утвърждава схващането за неутилитарен характер на справедливостта и на справедливите постъпки. Въпреки началния опит на Кант да премине в някакъв вид философски позитивизъм, то родоначалник на философския позитивизъм, позоваващ се на утилитаризма е Хегел (според Хабермас), което бележи така наречената от мен *нова парадигма* на философско-юридическия дискурс на справедливостта в правото. Ето защо не на последно място, основавайки се и на позитивната философия, водеща началото си от О. Конт, се търси съотношението между право и нравственост, разглеждано най-общо и по-сетне привнесено в следващите глави, когато ще стане дума за връзката между нравствено и правно съзнание. Тук съдържателен елемент на нравственото съзнание е справедливостта, а значението ѝ се проявява като морален коректив при създаването и прилагането на правото.

Неслучайно въпросите на справедливостта като ценностно явление и особено – проблемът за нарастващата в последно време дисфункционалност в дейността на институциите, призвани да създават или прилагат правото (т. нар. институционална патология) са обект на внимание във всяко цивилизовано общество.

Рисковете, произтичащи от нарушаване на принципа на справедливостта и превръщането на социалната патология в перманентна характеристика на правопорядъка е основание за загриженост, доколкото и държавата, и нейните граждани, са единни в стремежа си да се запазят изконните човешки ценности и да се гарантира законност и върховенство на правото при спазване на принципа за равнопоставеност, независимо от различията по институционално определени в правото признаци. Това е особено добре развита концепция в аналитичното направление във философията на правото и по-специално в трудовете на Дуоркин и Харт.

Темата за справедливостта и правото (за различни видове справедливост) отчетливо се откроява в творчеството на Аристотел, особено от гледна точка на неговия съвременен прочит.

Творчеството на Аристотел като своеобразен венец на старогръцката философска и научна мъдрост векове наред оказва влиянието си върху развитието на европейското мислене и не престава да буди интерес и да предизвиква спорове и до днес. Аристотел стъпва върху най-доброто от Платон и Питагорейската школа и сам създава едно изключително философско наследство. Наред с това той оставя значима следа в няколко области на научното познание. Идеите на Аристотел са изложени в едно наистина огромно писмено наследство, само неголяма част от което е съхранено. В контекста на философско-юридическия дискурс на справедливостта в правото, Аристотел успява да изгради актуална и до днес теоретична конструкция за справедливостта, за разлика от повечето древногръцки философи преди него.

На свой ред, подходът на Кант се основава на върховенството на писаната конституция. Моралният закон обаче поради това, че ни налага да действваме рационално, издава категорични заповеди. Неговата заповед не може да бъде рационално избяг-

ната и затова Кант го нарича категоричен императив, като особена философска обосновка на релацията между правото и априорно схващана **справедливост**. Той е категоричен, защото не предполага възражения, обсъждания, колебания, а е императив, защото повелява безпрекословно подчинение и изпълнение на съдържащите се в него нравствени повели. Категорическият императив изисква изпълнение на нравствения дълг независимо и не заради някакви странични, „външни“ цели, а изключително заради самия абстрактен дълг. Единствено категорическият императив, лишен от всякакви емоционални фактори като чиста и абстрактна повеля на чистия практически разум, може да съдейства за пълноценното изпълнение на нравствения дълг и за високото нравствено поведение на хората.

Такава една методологическа „метаморфоза“ на правната теория обяснява защо привърженици и на двете, възприемащи се от техните последователи за противоположни учения за правото (естественоправната и правнопозитивистката), черпят идеи от Имануел Кант, възприемайки го като родоначалника на модерната философия на правото.

ГЛАВА ВТОРА

Справедливостта

като съдържателен елемент

на правното съзнание

Философско-юридическият дискурс на справедливостта в правото се съсредоточава в настоящата глава върху справедливостта като съдържателен елемент и ценностна характеристика на правното съзнание и се изправя пред реторичен въпрос – да сблъсква или да се опита да съвместява разноликата и разнопосочна сложност между възгледи и автори.

Собственият ми възглед, изразен в тази глава е и опит за надграждане на анализите от предходната глава въз основа на съвместяването, при което именно справедливостта е необходима спойка между аксиологичната характеристика на правото и правното съзнание с неговите функционални особености.

Без изследването на правосъзнанието, в което са отразени ценностни явления като справедливост, цел, свобода, истина, нравственост, интереси и др., не е възможно в съвременното общество да се очертае онази специфична и значима роля на правото, която го издига до нивото не само на нормативен регулатор, но и способства за запазване на мира, избягване на конфликтите и укрепване устоите на гражданското общество.

Философско-юридическият дискурс на справедливостта в правото неизбежно изисква да се обърне специално внимание на **аксеологичната характеристика на правото**. Ценността на правото винаги е конкретно-историческа. Не всички правни норми и институти са еднакво ценни. Ценността на правото се изяснява в дейността на правните субекти. Невъплътени в правни норми официални ценности може да има само по изключение. Правните норми са ценност сами по себе си и като логическа форма, доколкото критерий за ценността на правото са непрекъснато променящите се обществени отношения.

Субстанционалната ценност на правото зависи от това, доколко то защитава общочовешките ценности, доколко то наистина е най-значимият социален нормативен регулатор.

В механизма на реализация на правото и защитата на закрепените в него ценности специална роля има правното съзнание. Ето защо е необходимо да се обособят ценностите като елемент на правното съзнание от ценностите в правото като елемент на

неговото съдържание. В контекста на **философскоправната интерпретация на справедливостта** в правото следва да се подчертае, че самата справедливост не е граница между правото и правното съзнание, а свързваща компонента както за правото, така и за правното съзнание.

Основен съдържателен елемент и ценност на правното съзнание е справедливостта. Други ценностни явления са нравствеността, свободата, принудата, интересите, целта и др., в тяхната сложна взаимосвързаност.

В съдържанието на правното съзнание се включват три основни елемента, във всеки от които се проявява справедливостта като **основополагаща ценност**. Към тези елементи обикновено е насочен философско-юридическият анализ при изследване на релацията между *ius* и *iustum*.

Специфична особеност на правното съзнание е, че то по особен начин отразява правната действителност и най-вече – съдържащите се в правните норми права и задължения. В същото време самите тези норми са „носител“ на определено правосъзнание – както това на законодателя, така също и на суверена като източник на властта. Правното съзнание по този начин е не само свързващо звено между изискванията на правото и конкретното поведение, но също така играе определена роля при самото създаване на правото, разбирано като синтез между *ius* и *iustum*.

В този смисъл, в контекста на правнофилософското разглеждане на справедливостта, тя е, от една страна съдържателен елемент на правосъзнанието, а от друга – критерий за легитимността на правото.

Въздействието на представите за справедливост върху позитивното право може да бъде открито в три направления. На

първо място – при създаването (формирането) на позитивното право. На второ място – при прилагането на позитивното право. На трето място – при оценката на адресатите на правните норми дали създаденото (действащото) право при неговото прилагане в юридически значими ситуации съдържа или изразява идеята за справедливост. От материалната действителност произлизат безброй несправедливи норми, именно защото за образец в повечето случаи служи *живият живот*, а не разумът, вълпътен в професионалното правосъзнание. Когато обаче правните норми са творение на това разумно правосъзнание, те не могат да бъдат изцяло и целенасочено несправедливи.

ГЛАВА ТРЕТА

Философско-юридическият дискурс на справедливостта при създаването и прилагането на правото

В тази глава се позовавам на свое осъзнато убеждение, че философско-юридическият дискурс на справедливостта в правото следва да вplete в своя обхват разглеждането на по-конкретни и приложни проблеми, свързани с действието на правото – законотворчество и правоприлагане. Релацията между *ius* и *iustum* тук се търси както в лоното на конституционализма като теория, възникнала от бурното развитие на правнофилософска мисъл в края на XVIII и началото на XIX век, когато се появяват първите писани конституции, така също и в конкретните параметри на съвременния законодателен процес, определящ рамката на цялостното законодателство, както и на неговото прилагане.

Разбира се, още на пръв поглед може да се определи, че законотворчеството е носител главно на идеята за самото право,

идеята за справедливост. Работата обаче е там, че законодателният процес, подобно на творческия процес въобще, се определя и от формулирани правила и норми, които в дадения случай се институционализират в закони – правото на ЕС и особено след Лисабонския договор, в националното законодателство, в Закона за нормативните актове, в Правилника за организацията и дейността на Народното събрание, а в по-обширен план следва да се позовем и на натрупания от теорията и практиката на конституционализма опит. Следователно – макар и с тази уговорка за неговата последваща характеристика, създаването на правото се вписва в реализацията му, допълвайки го на свой ред и заедно с правоприлагането.

Ето защо справедливостта е разгледана и като основополагащ принцип на правовата държава, и като коректив на легислатурата, а що се отнася до прилагането на правото – като коректив при гарантирането на правото на справедлив съдебен процес, както и при осъществяването на дискрецията в практиката на съдебната власт.

Всичко това не принизява философската компонента в дискурса, а полезно разширява неговата нормативна насоченост.

Представителите на позитивистки ориентираната теория на правото създадоха концепцията за процеса на правното регулиране, която се опитва да изясни как държавата, чрез една от своите основни функции (законодателната власт), въздейства върху обществените отношения и процеси. Правното регулиране от гледна точка на теорията на правото включва два основни елемента (етапа): а) правотворчество и б) реализация на правото. Правотворчеството се разглежда като специфична дейност на оправомощени държавни органи по създаването (формулирането

и институционализирането на правните норми), а реализацията на правото – като дейност по осъществяване на предписаното от правната норма поведение от страна на правните субекти, които са техни адресати. Вторият елемент – реализацията на правото, е динамичната характеристика на правното регулиране, т.е. съединителното звено между правото като институционална система от норми, от една страна, и правнорелевантното поведение – от друга. Той включва както възникването на правоотношенията, така също и специфичното въздействие, което правото като основен нормативен регулатор оказва върху други обществени явления и отношения.

Философскоправният подход дава възможност да се разкрият онези етапи или елементи в механизма по реализиране на правото, които не протичат под формата на юридически права, задължения, правоотношения и т. н., а на реални, неформални, неюридически процеси в съзнанието и поведението на хората. Философията на правото изследва не толкова юридическата, колкото теоретико-съдържателната и морално относима към справедливостта (по смисъла, който влагат в това и Ц. Торбов, и Д. Дел Векио) характеристика на тези процеси и връзки. Тук естествено се проявява и онази тънка и понякога незабележима граница между интуитивното и официалното право, на която от своя страна набляга Петражицки в схващането си за императивно-атрибутивния характер на правните е норми, в отличие от моралните като специфика на юридическото действие на правото.

Философско-юридическият дискурс относно справедливостта в правото, след проблемите за юридическото и социалното действие на правото естествено допира и до справедливостта като установена и гарантирана в правовата държава ценност, както посредством националното законодателство и правото на

ЕС а също така и от натрупания в теорията и практиката опит на конституционализма. Поради това при разкриването на **същността на правовата държава от гледна точка на принципа на справедливостта**, на преден план излиза проблемът за установеността и гарантираността на свободата на личността чрез правото. Това предопределя същността на правовата държава. На първо място се поставя икономическата свобода на личността, като опитът показва, че с одържавяването на средствата за производство не се решава въпросът за икономическата свобода на личността.

Днес в европейското правно пространство доминира едно широко споделяно разбиране за правовата държава, съдържащо както формални елементи – определени форми и процеси за прилагането на правните норми, така и материалноправни изисквания – съдържанието на правните норми да гарантира конституционно закрепените основни права. Това означава, че в едър план понятието за правовата държава включва както принципа за правна сигурност (формалният елемент), така и принципа за справедливостта (материалният елемент). Тези основни характеристики на правовата държава се проявяват като водещи максими в различните клонове на действащото право.

Подобна изрична констатация всъщност характеризира изследователски процес, който може да бъде проследен въз основа на възгледи за т. нар. модерна правова държава и реализацията на принципа за справедливост в нея.

Определянето на границите на правно-нормативното регулиране (като за изходен принцип се използва справедливостта) изисква проучване на съществуващото статукво, обществените нагласи и ориентации, намирането на баланса между правното

и извънправното регулиране, между *ius* и *iustum*. Този въпрос има и още един аспект – количествената характеристика на законната уредба, т.е. за „достатъчния обхват на материята, която се подлага на регламентация със съответния закон“, за конкретните параметри и матрицата на законодателството. Известни са двете противоположни становища – за **кодификация на законодателството** или за детайлна и по-скоро **„раздробена“ законова уредба**. Втората тенденция, като че ли започва да става правило и то не поради никакви вътрешно-политически мотиви, а главно поради новата парадигма на законодателния процес в контекста на европейския интеграционен процес. В тези рамки **справедливостта се проявява като морален коректив на правото, образно казано, на две нива – на нивото на ЕС, и на нивото на националните легислатури**.

Правнофилософски измерения има и въпросът за реализацията на принципа на представителството в законодателната власт, за реалната връзка между гражданското общество и законодателния орган като институция и като функция. Динамиката на социалния живот ежечасно „произвежда“ основания за затваряне на законодателния процес в тясната схема на парламентарното мнозинство, което само по себе си нарушава равнопоставеността, а оттам – и възможността за съдържателна, а не само формална справедливост при прилагането на парламентарните процедури. В държавите с утвърден модел на парламентарна демокрация този баланс сравнително по-лесно се поддържа. Институционалните форми на участие в законодателната власт (политически партии, изборност на основата на политическия плурализъм, конституционен контрол и т. н.) наистина дават определени гаранции, но невинаги успяват да съхранят връзката между принципа и конкретната му реализация. Риторичният въпрос, който се пос-

тавя е дали обаче само нормативни са причините законът да не се прилага по начин, който да утвърждава принципите на справедливото разпределение на властта между суверена и неговите представители. Основната причина тогава се оказва доста прозаична – страхът на политическите представители от възможността народът (активните граждани) да изразява мнения и становища, които са различни от тези на политическия елит и много често са свързани с позоваване на **принципа на справедливост**. По този начин се negliжира сърцевината на пряката демокрация – изразяването на различни и противоположни мнения по определен общозначим за обществото въпрос.

Правнофилософското разбиране сочи, че социалната роля на народните представители е доста ясно определена, макар и в чисто юридически граници. Тук е сърцевината на правно-философския анализ, разглеждащ **парламента като специфична социографична структура, която доста нееднозначно се възприема от общественото съзнание като произвеждаща справедливи или несправедливи закони**. В конституционноправната и правнофилософската теория относно законодателния процес и **отразяването в него на принципа на справедливостта** обикновено се извеждат балансирани аргументи в тази насока.

Философско-юридическият дискурс относно справедливостта като критерий за валидността при създаването на правото има пряко отношение към законодателния процес и нормотворчеството като цяло. Проблемът има поне две страни. На първо място – представите за справедливост към кой момент трябва да се отнасят. На второ място – кой преценява тази справедливост и дали това да не се предостави само на Конституционните съдилища или на друга несъдебна юрисдикция. Въпросът е дали връзката между справедливост и валидност (опосредствана оба-

че чрез легитимността) съществува само на равнище правна норма или на равнище правен ред.

Предвид на разпоредбата на чл. 5, ал. 2 от Конституцията, отнасяща се до непосредственото действие на конституционноправните разпоредби и в съответствие с § 3 от Преходните и заключителни разпоредби на конституцията, в практиката се появиха решения, отнасящи се до неотменени по силата на тези разпоредби актове.

Възприемането от нашето законодателство на принципа за действието на решенията на КС занапред несъмнено отговаря на изискването за стабилност на отношенията. В същото време обаче той има и един съществен недостатък – извършеното между влизането на закона в сила и обявяването му за противоконституционен остава. Доколкото за нас интерес е не валидността като дълбочинен проблем, а само в контекста на законотворчеството, отнасяме изводите си до разбирането на Ц. Торбов, че справедливостта дава мярката на задължителната сила на позитивното право. Практически отношението между позитивното право и справедливостта изисква от това право да осигури на дело спазването на справедливостта, като приеме нейните рационални норми и ги наложи в обществото. Така позитивното право може и трябва със системата от норми, които съставят съдържанието на всеки правен ред, да се насочи към осъществяването на справедливостта, като в същото време се съобразява непрекъснато с разнообразните изисквания на обществения живот, като стимулира и развива всички негови области и едновременно се приспособява към тях, съобразявайки ги с изискванията на справедливостта. В днешно време само ексклузивният правен позитивизъм докрай отстоява пълното разделяне на правото и морала и не допуска каквито и да са критерии за

валидност, извън съдържащите се в правните източници. Следователно, валидността в правото се повлиява алтернативно или едновременно от полезното и от справедливото.

Утвърждаването на справедливостта като елемент в правотворческия процес е едната страна на въпроса за нейната коригираща характеристика. Вторият аспект е свързан с философско-юридическия дискурс на справедливостта в правораздаването.

Анализът на взаимовръзката между справедливостта и правосъдието (като най-съществена част от правораздаването) е един от най-старите и същевременно актуални проблеми в правния свят. Реализацията на **основната функция на съдебната власт – правосъдната**, извежда на преден план **темата за справедливостта**. Взаимодействието между правото като социален регулатор и справедливостта като ценностна категория намира акцент в правосъдието.

Анализът на справедливостта предполага разглеждане на друг основен процесуален принцип – принципът на обективната истина. Само справедливото правосъдие може да доведе до разкриване на обективната истина. Справедливостта е ценност на правото, нравствен възглед, а обективната истина е факт от действителността. Постигане на максимална справедливост винаги при всеки един казус е невъзможно, но пред всеки правораздавателния орган, както и пред всички субекти стои въпросът за справедлив процес и справедлив съдебен акт. Едни от причините за актуалността на тази тема днес са: динамичните законодателни реформи в съдопроизводството, засилващата се роля на правото в обществото, както и престъпните посегателства срещу системата на съдебната власт.

В рамките на философско-юридическия дискурс на справедливостта в правораздаването, което би следвало да е подчинено на истината, обосноваването и справедливостта може категорично да се посочи (в противовес на някои други твърдения), че социалната справедливост и юридическата истина следва да бъдат в пълноценна хармония, както в настоящето, така и като цел на едно непрекъснато по-нататъшно развитие и усъвършенстване на правото.

Заключение

Въз основа на водеща постановка от Ц. Торбов, са формулирани няколко актуални извода в отговор на евентуален риторичен въпрос – възможно ли е в условията на един високо развит свят, глобален, либерален и съоръжен с най-съвършени високи съвременни технологии, но безфилософски свят, човекът да се срине към своето първично състояние (според Хобс) на тотална взаимна несправедливост, насилие и език на омразата.

IV. Публикации

във връзка с темата

на дисертационния труд

Публикации в национални научни издания:

1. **Наумов, Светослав.** Правото и справедливостта в условията на хуманитарна криза (философско-юридически дискурс). – В: Сб. *Развитие на правото в контекста на хуманитарната криза в Близкия Изток и Украйна*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2016, с. 118-129;

2. **Наумов, Светослав.** Философско-юридически измерения на връзката между *ius* и *iustum* в законодателния процес. – В: Сб. *Научни трудове на ВСУ*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2016, с. 157-164;
3. **Наумов, Светослав.** Венелин Ганев – предтеча на българския правнофилософски енциклопедизъм. – В: Сб. *Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Доланчиев*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017, с. 128-134;
4. **Наумов, Светослав.** Справедливостта като съдържателен елемент на правните принципи. – В: Сб. *Научни четения на тема „Правни норми и правни принципи“*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017, с. 533-542;
5. **Светослав Наумов.** Справедливост и (не)дискриминация (философско-юридически дискурс). – В: Сб. *Защита срещу дискриминация: правна уредба, проблеми и тенденции*. Варна: ИУ, 2018, с. 29-38. Сборникът е включен в НАЦИД;
6. **Светослав Наумов.** Правно-философски параметри на релацията между справедливостта и правото на сигурност. – В: Сб. *Правото на сигурност*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2017, с. 222-229.
7. **Светослав Наумов.** Предизвикателствата пред философията на правото в контекста на релацията между дигитализацията и социалната справедливост. – В: Сб. *Предизвикателствата пред правото в контекста на дигитализацията*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2018. Под печат;

8. **Светослав Наумов.** Концептуални граници в изследването на релацията между *ius* и *iustum*. – В: Сб. *Научни четения на тема „Право и граници“*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2018, с.521-533;
9. **Светослав Наумов.** Философско-юридическият дискурс на релацията между *ius* и *istum*. – В: Научни трудове на ИДП-БАН, Том 19, 2019, Под печат;
10. **Наумов, Светослав.** Съдържателен научен метод и постижение на дедуктивния философско-юридически светоглед. – *Правна мисъл*, № 4, 2016, с. 140-143.

**Публикации в международни/чуждестранни
научни издания:**

1. **Naoumov, S.** The concept of justice in theory of law (a legal-philosophical discourse). – (In:) *Innovations In Science And Education: Challenges of our Time*. London, International Academy of Science and Higher Education, 2016, p. 97-105.
2. **Naoumov, S.** Women as legislators: gender quota principle in the context of theory of justice. – (In:) *Theoretical And Practical Aspects of the Protection of Human Rights*. London, International Academy of Science and Higher Education, 2017, p. 37-45.
3. **Naoumov, S.** Legal-Philosophical Parameters of the Connection Between Justice and Security. – (In:) *Globalization, The State and the Individual*. VFU, 2017.
4. **Naoumov, S.** Digital Policy and /in/ Justice /Legal-Philosophical Problems/ in: *Globalization, The State and the Individual*. VFU, 2018.

